

XIX amžiaus pabaigos - XX amžiaus pradžios lietuvių gydytojai - medicinos žinių populiarintojai ir terminų kūrėjai

Metas nuo pirmojo tautinio lietuvių mėnraščio *Ausra* pasirodymo 1883 m. iki pirmų atkurtos nepriklausomos valstybės darbų ir Lietuvos universiteto įkūrimo 1922 m. yra svarbus lietuvių tautos ir kultūros atgimimo, mokslo istorijos laikotarpis. Tuo metu buvo formuojama daugelio mokslo sričių, taip pat ir medicinos, terminologija. Buvo pradėta gausiai spausdinti originalių ir verstinių populiarinamųjų medicinos knygų, knygelių, taip pat straipsnių periodinėje spaudoje ligų ir jų gydymo bei profilaktikos, higienos, sanitarijos ir daugeliu kitų tuo metu opių sveikatos klausimų.

Palmira Zemlevičiūtė, Lietuvių kalbos institutas

Didžiulį darbą populiarindami medicinos mokslo žinias ir šviesdami žmones bei kurdami lietuviškąją medicinos terminiją nudirbo gydytojai Petras Avižonis, Juozas Bagdonas, Jonas Basanavičius, Eliziejus Draugelis, Kazys Grinius, Kazimieras Jokantas, Vincas Kudirka, Mikalojus Kuprevičius, broliai Petras, Pranas ir Stasys Matulaičiai, Adomas Sketeris, Jonas Šliūpas, Antanas Vileišis ir kt. Dauguma jų buvo ne tik, anų dienų terminais tariant, tikrieji daktarai, didieji daktarai, „kurie

išbaigė augščiausius mokslus“ (Grinius 1895: 36), bet ir žymūs lietuvių visuomenės veikėjai, tautinio atgimimo žadintojai, draudžiamos lietuviškos spaudos platintojai.

Kalbamuoju laikotarpiu šie gydytojai parašė ir išleido kelias dešimtis įvairios apimties medicinos knygų, knygelių, o laikraščiuose paskelbė gerokai per 300 straipsnių apie ligas, jų priežastis, gydymą ir apsigynimo būdus, taip pat pagrindines higienos tiesas, kaip, A. Vileišio žodžiais tariant, reikėtų užsilaikyti, norint būti sveikiems, ir kitais pavieniais medicinos klausimais. Betgi kartu ir persergėjo, kad žmonės nesigydytų vien iš raštų:

„vilkas per pasiuntinį netunka. Gydytis iš raštų ir laiškų nepatariu niekam. Pažint liga sunku, nustatyt gydymas irgi nelengva. Tam reikia ir smagenų, ir mokslo, ir prityrimo: Arkirėjus lai arkirėjauja, kunigas lai kunigauja, daktaras lai daktarauja“ (Grinius 1920: 1).

Straipsnių gausumu ir temine įvairove išsiskyrė 1909 m. pradėtas leisti *Lietuvos ūkininko* priedas *Sveikata* – „pirmutinis medicinos laikraštis lietuvių kalba. <...> sveikatos žinioms platinti tarp plačių minių“ (Grinius 1922: 16), kurį redagavo K. Grinius. Jis buvo ir pagrindinis autorius daugiau nei šimto įvairios apimties straipsnių, taip pat ir atsakymų į skaitytojų klausimus, vėliau išvirtusių į straipsnius (Tercijonas 1927: 18–19). *Sveikatoje* taipgi yra rašę ir P. Avižonis, M. Kuprevičius, St. Matulaitis, A. Sketeris. Kadangi, be *Sveikatos*, tuo metu daugiau specialiosios medicinos spaudos nebuvo, išskyrus tik labai trumpai gyvavusį laikraštį *Medicina ir gamta* (ėjęs 1913 m.) (žr. 1 pav.) ir *Aušros* savaitraščio profilaktinio, šviečiamojo pobūdžio priedą *Gydytojas* (žr. 2 pav.) (ėjęs 1914–1915 m.; šiam laikraščiui straipsnius daugiausia rašė A. Vileišis, jis ir atsakydavo į skaitytojų klausimus (žr. 3 pav.)), gydytojai rašė ir nespecialiojoje periodinėje spaudoje – daugiausia laikraščiuose *Artojas*, *Šaltinis*, *Ūkininkas*, *Varpas*, *Vilniaus žinios*. Paskirų straipsnių pasirodė ir laikraščiuose *Auszra*, *Lietuviškasis balsas*, *Linksma valanda*, *Szvieša*, *Tėvynės sargas*, *Viltis*, *Žemdirbys*, *Žemė* ir kt.

2155395

Cp 2739

MEDICINA ir GAMTA

Medicinos, Veterinarijos, Farmacijos ir Gamtos
dvimėnesinis laikraštis.

KAINA	metams — 4 rub.	Redakcijos ir Administracijos adresas: VILNIUS, Užupio g-vė (Zarič- naja) № 30 butas 5.
	1/2 » 2 »	
Atskiras numeris — 75 kap.		

SKELBIMŲ KAINA: prieš tekstą už 1 puslapį 25 rub., 1/2 pusl. 12 rb. 50 kp., 1/4 pusl. 6 rb. 50 kp., 1/8 pusl. 3 rb. 50 kp.; viduryj teksto už 1 pusl. 30 rb., 1/2 pusl. 15 rb., 1/4 pusl. 7 rb. 50 kp., 1/8 pusl. 4 rb.; po teksto už 1 pusl. 20 rb., 1/2 pusl. 10 r. 1/4 pusl. 5 rb., 1/8 pusl. 2 rb. 50 kp.

№ 2 Liepos — Rugpiūtis 1913 m. Metai I

Turinys.

Nuo Redakcijos.	1
Iš ginekologijos skyriaus šv. Jokūbo ligonbučio VII- niūje (prie klausimo apie kraujo plūdimo su- laikymą iš motinėlės prie mijomų). <i>D-ras Dama- ševičius.</i>	2
Prie gimdymo takų rupturų, skersaja pozicija gim- dant. <i>D. Bukantas.</i>	4
Prie kazuistikos šlapumo puslės akmenų pas vai- kus. <i>D. Bukantas.</i>	7
Anatomijos, fiziologijos, patologijos bei chemijos lie- tuviška terminologija. <i>D-ras S. Mutulaitis.</i> . . .	9
ŠIS-TAS.	
Iš medicinos terminologijos. <i>D-ras Bagdanavičius.</i>	13

LTSR Valst.
Respublikinė
biblioteka

MĖNESINIS „AUŠROS“
PRIEDAS prie № 34.

Gydytojas

Sveikatos reikalais.

—o—

„Aušros“ № 22 p. Šakutė labai teisingai aprašydama mūsų sodžiaus butus, peikia, buk ten viskas nešvaru, o ypač pirkios (grįčios) viduje. Ir tai grina tiesa, be jokio perdėjimo. Bet kad sodžiaus butuose viešpatuoja tokia nešvara, kas, žinoma, labai negeistina, tai dar būtų tiek to. Negražu, tai žinoma, nu ką padarysi. Bet deja, kad tokia nešvara labai kenkia ir sveikatai. Tiesiog galima pasakyti, kad nešvarumas — tai didžiausias sveikatos priešas. Tuotarpu kas iš mūsų nori būti sveiku? Ir aš, ir tu, ir jis, žodžiu— visi. Juk liga naikina žmogaus sveikatą, tą brangų žmogaus turtą, neduoda žmogui darbuotis savo ir kitų labui, bet dar kitus apsunkina, pertraukia jo gyvenimą, iščiulpia iš jo daug lešų ir t. t. Ir kas čia jos nežino pačios ir jos pasekmių. Mat ji visos aplanko. Nors po teisybei tai jos apsilaukimo nei vienas nelaukia. Nemaloni viešnia!

Kai mes norime atsiginti nuo priešo, tai su juo kovojame. Ar apgalime jį, ar ne, tai jau čia kitas dalykas. Betgi kovoti reikia. Tuotarpu jeigu mes nenorime ligos, ar kovojame su ja? Ne, reikia atsakyti. Kodėl? Delte, kad mes nei kiek nevengiame nešvaros, kuri, kaip jau minėjau, yra ligų lizdas ir sveikatos priešas. Gal kas pa-

sakys, kad apsirgę važiuojame pas gydytoją, tai vadinasi ir kovojame su liga. Taip. Bet dar reikia pasakyti, kad mes ir šiame atveju nelabai kručius, t. y. važiuojame pas gydytoją. Jeigu važiuojame, tai tik tada, kai liga giliai įleidžia šaknis mūsų kūnui, iš kur jau jos tankiausia negalima išrauti. Juk pas mus susirgusi tai visų pirma gydo sodžiaus „bobos“ ir tik kai jos jau visai „nugydo“, tai tada kreipias ir pas daktarą. Bet argi protinga taip daryti. Juk su viskuo sakoma reikia kovoti pradžioje, o ne pabaigoje. Mes gi darome atbulai. Taip daroma visų pirma delto, kad gal, girdi, ir „daktarė“ pagelbės, tai nereikės taip brangiai mokėti gydytojui ir atsimes bereikalingos išlaidos. Bet aš pasakysiu, kad retai gi to švintė esti, kuomet „boba“ pagidžia, išskiriant, kuomet liga pati pereina, bet tankiausia tai reikia ir gydytojui užmokėti, ir „bobai“ ir galop ligonį palaidoti. Taip išeina ir daug brangiau ir naudos tankiai nėra. Taigi visų pirma atsitikus ligai nieko nelaukiant reikia kreipties pas gydytoją. Tuo mes išpildysime nors savo priedermę.

Tiesa, didžiausia mūsų priedermė—tai dar sveikam esant ginties nuo ligų. Tuo tarpu daugelis šitos priedermės nepildo ir tik ligai užėjus, pamato savo apsileidimą ir graudenas. Bet veltui, nes lengviau yra nuo šimto ligų apsisaugoti, negu tik viena išgydyti, sako

kraujais. Žmonės karbunkulu miršta rečiau, negu gyvuliai, ir pati mirtis užėina ne taip ūmai.

Pas žmogų trims dienoms (kai kada ir vėliau—visai savaitei) pralinkus nuo užsikretimo karbunkulu atsiranda spuogelis toje vietoje, per kurią užkreta pateko į kūną. Dažniausia spuogelis būna ant veido, ant kaklo, ant rankų. Šitos vietos neprisidengtos drabužiais, ir ant jų dažniausia atsiranda žaizdelių, per kurias užkreta ir patenka, spuogelis šitas — išpradžių šviesus; paskui pradeda eiti tamsyn, tampa tamsiai—mėlynas ir visai juoduoja, spuogas eina didyn, aplinkui jo pasirodo nauji nedideli spuogeliai, ir visa ta serganti vieta pradeda smarkiai tinti. Spuogas kas valanda eina vis didyn ir didyn.

Netoli nuo ištinusios vietos pasirodo gumbeliai (guzeliai). Jei spuogas ant veido arba ant kaklo, tai guzeliai atsiranda pažandėse arba ant kaklo. Jeigu spuogas ant rankos, tai ranka eina raudoni ruožai, o guzeliai atsiranda alkūnėje ir pažasčiuose. Šaltis pradeda krėsti ligonį, ligonis nustoja valgęs, smarkiai apsilysta, galvą jam stipriai sopa. Jei ligonis liks be pagalbos, ir liga nemažės, tai jis kasdieną eina vissilpnyn, spuogas auga vis didyn: veidas ir visas kaklas ištįsta taip, kad susilygina su krūtine; ranka ištįsta, kaip kaladė. Greitai ligonis pradeda kliedėti, nustoja nuovokos, pagyvena dieną-dvi tokiame padėjime ir miršta. Jei gi susirgusiam karbunkulu suteikta savo laiku pagalba, ir jei liga eina geryn, tai vietoje spuogelių atsiranda šašas, kuris paskui nusilupa, ir ant sergančios vietos pasilieka randas. Ištinimas pradeda išlėto nykti. Drauge su tuo ligonis nustoja karščiavęs ir galvos

skaudėjimas pranyksta. Ligonis pradeda valgyti ir eina sveikyn. Tik-tai dar ilgą laiką sergančioji vieta lieka patinusi ir kieta.

A. Vileišis.

Klausimai ir atsakymai.

Klaus. 7. Ar galima nugydyti strazdanos, kurios atsiranda ant veido pavasarį ir vasarą, kai po geltonos dėmės?

Jei galima, tai kaip?

M. K.

Atsak. Tai yra ne liga, bet prigimtas daiktas. Tos strazdanos, tik gerokai išblyškios tur-but esti ir žiemą. Ar taip? Gelsvasis odos darinys guli gana giliai odoje ir sunku ilgai tos dėmės panaikinti. Bet vyriškiui nevertėtų tokiu dalyku per daug ir užsilminti. Jeigu norite, galite pabandyti vakarais tas strazdanas ištepti šiuo skystimu:

Beta naphtholi 1,0

Glycerin 1,0

Spir. Sapon. Kaln. 25,0

Tik besitepdamas būk atsargus, kad nesugadintum odos arba akių. Tepasi per keletą vakarų. Jei oda nuo tepimo parausta, tai laukis tepės. Tokiu tepimu pasiseka nuvartyti tos strazdanos, bet paprastai ne ilgai. Saugokis saulės kaitros, nešioj skrybį plačiais bryliais. Yra ir daugiau vaistų nuo tos ydos, bet jie galima vartoti tik dermatui prižiūrint. Galima dar pabandyti naktim išsilepti ichthiolo miltu (iš aptiekos), tegul miltas putas nudžiūsta ant veido ir per naktį išeis. Nuo šito miltas galite gydymą pradėti. Tai bus visai nekaltas gydymas. Žinoma, tuo miltu reikia tepti per ilgesnį laiką.

Klaus. 8. Kas daryti, kad išsigydytų nuo šunvočių?

Atsak. Imkite į vidurius mielių—presuotų po arbatinį šaukštelį 3 sykius kasdien valandą prieš valgį pusę stiklinės geriamojo vandens; alinų gi mielių imasi po valgomo šaukštą kaskart. Reikia žiūrėti, ar mielių vidurių nesuliuosuoja per daug — tada reikia nustoti jos ėmus arba bent mažiau jų imti; jei viduriai kietai, tada reikia mielių kiek daugiau vartoti. Mielės duodasi per kelias savaites.

Savo keliu kokius 3 sykius per dieną tepkite šunvotį aplinkui kolodiju (Cot. Colloidum); perkasi jis aptiekoje už 10 kapelkų.

Neprošalį bus kūnas nors kas savaitę išmaudyti ir skalbiniai kas savaitę permaitinti.

A. V.

Šių populiarinamųjų medicinos raštų tematika atliepė laikmečio sveikatos padėtį šalyje. XIX a. pab. – XX a. pr. Lietuvoje siautė užkrečiamosios ligos – raupai, cholera, džiova, dėmėtoji šiltinė, dizenterija, vidurių šiltinė, skarlatina, difteritas, kokliušas, tymai ir kt., o kova su tų ligų epidemijomis buvo silpna. Palankus metas epidemijoms plisti buvo karo (1914–1918) ir pirmieji pokario (1919–1921) metai su iš Rytų nuolat atnešama dėmėtąja šiltine, o iš Vakarų – venerinėmis ligomis. XIX a. pab. ligoninėse medicinos pagalba buvo mokama gydytojais daugiausia buvo susitelkę miestuose (per karą jų išvis sumažėjo, užsidarė dauguma gydymo įstaigų), todėl paprastiems žmonėms medicinos pagalba buvo sunkiai arba beveik neprieinama, mirtingumas (ypač vaikų) buvo didelis (Grinius 1929: 2–6; Meškauskas 1987: 44–47; Micelmacheris 1959, 1967: 144–150; Miežutavičiūtė 2001: 11–38). Tokia sunki sveikatos padėtis Lietuvoje nulėmė ne tik gydytojų norą imtis plunksnos, bet ir jų raštų turinį.

Taigi daugiausia gydytojai rašė apie užkrečiamąsias ligas – iš spaudos išėjo 18 knygų, knygelių. Tai A. Vileišio *Trumpi šneka apie limpančias ligas ir kaip nuo jų apsiginti* (1901) ir *Limpamosios ligos ir Kaip nuo jų išsisaugoti?* (1915). Dvi knygeles 1914 m. parašė E. Draugelis: *Užkrečiamosios ligos ir Kolera, maras, šiltinės ir kruvinoji*. Knygelę *Kova su limpamomis ligomis* (1920) paskelbė P. Avižonis. Išleista knygelė apie džiovą, cholera, difteritą. J. Bagdonas iš vokiečių kalbos išvertė knygelę *Kas reikia žinoti apie džiovą* (1913, 1920) (žr. 4 pav.).

F₁
«Vilties» leidinys № 33.

Kas reikia žinoti apie džiova

Iš vokiečių kalbos vertė
D-ras BAGDONAVIČIUS

Kaina 5 kap.

Vilnius
Martyno Kuktos spaustuvė
1913

4 pav. J. Bagdono knygelės antraštinis puslapis

1909 m. buvo išleista K. Jokanto *Džiova, jos priežastis ir kova su ja*. 1911 m. pasirodė Pr. Matulaičio *Džiova. Alkoholis*. Remdamasis vokiečių gydytojo S. A. Knopfo publikacija A. Vileišis parengė knygelę *Džiova ir kova su ja* (1903). Dvi knygeles apie cholera – *Apie cholera ir kaip nuo jos apsisaugoti* (1905), *Cholera ir kova su ja* (1907) parašė A. Vileišis. A. Sketeris parengė *Pamokinimą kaip nūg cholieros gintiesi* (1893) (žr. 5 pav.) ir *Apie kolerą* (1893). A. Vileišis 1907 m. išleido knygelę *Difteritas*.

PAMOKINIMAS

KAIP NŪG

CHOLIEROS

GINTIESI.

SPAUSDINTA TILŽEJE.

1893 m.

5 pav. A. Sketerio knygelės antraštinis puslapis

Dauguma gydytojų straipsnių taip pat buvo apie užkrečiamąsias ligas, pvz.: „Apie rauples“ (1891), „Prancuzligė arba piktoji liga (lotyniskai – syphilis)“ (1892), „Kaip apsieiti sergant šiltine?“ (1896), „Dizenterija arba kruvinas viduriavimas“ (1897), „Apie cholera, ir kaip apsisaugoti nuo jos“ (1905), „Apie vidurių šiltinę ir kaip nuo jos apsisaugoti“ (1905), „Džiova, jos priežastis ir išsiplėtojimas“ (1908), „Tymai (Jedra, Blusinės; lot. Morbilli)“ (1909), „Kaip apsisaugoti nuo užsikrėtimo piktoja šiltine“ (1909), „Kova su užsikrečiamosioms ligoms“ (1909), „Rauplės (lot. Variola vera)“ (1910), „Mokykla ir užkrečiamosios ligos“ (1912), „Užkrečiamosios arba limpamosios ligos“ (1914), „Kai-kurios užkrečiamosios ligos“ (1915), „Apie karo ligas“ (1917), „Kas tai yra influenza ir iš ko ji atsiranda?“ (1918), „Kaip apsivalyt prie dėmėtiosios šiltinės ir dar prie kitų limpamų ligų“ (1920), „Niežai (Lot. Scabies)“ (1920) ir kt.

Savo raštuose gydytojai dažniausiai aprašomą ligą vadindavo keletu vardų, greičiausiai norėdami, kad bet kurios Lietuvos vietos gyventojas skaitydamas galėtų suprasti, apie kokią ligą eina kalba, mat skirtingose šalies vietovėse ta pati liga galėjo būti vadinama kitokiais vardais. Antai dėmėtajai šiltinei įvardyti gydytojai pritinkino pavadinimus *bado karštinė, bado šiltinė, beriamą karštinė, beriamoji karštinė, beriamoji šiltinė, dėmėtoji karštinė, dėmėtoji šiltinė, išberiamoji šiltinė, kalėjimo šiltinė, karo šiltinė, margoji šiltinė, taškuotoji karštinė*. Neatmestina galimybė, kad kai kurie vardai buvo pačių gydytojų sukurti. Štai kaip E. Draugelis (1914: 10) aiškina kelių terminų kilmę:

„Ši liga vadinama dar – karo, kalėjimo, arba bado šiltine. Šie vardai tik ryškiai rodo tas sąlygas, kuriose liga bujoja.“

Sinoniminių ligų pavadinimų galėjo rasti ir siekiant kuo įvairiapusiškiau apibūdinti ligas, kreipiant dėmesį ne į vieną būdingą jų požymį. Tam reikalui gydytojai neretą žodį pasiskolindavę iš gyvosios kalbos. Tokie liaudiniai dizenterijos pavadinimai kaip *greitoji, kruvinoji, raudonoji* vartoti ne vieno gydytojo raštuose, o sudėtiniai pavadinimai *kruvinas viduriavimas, kruvinoji trizna, negeras viduriavimas, viduriavimas su kraujais* galėjo būti jau pačių gydytojų sudaryti, pasitelkus gyvosios kalbos leksiką.

Anuomet žmonių sirgta ne vien tik, tų laikų terminais tariant, limpamosiomis ligomis. Tad, be šių, gydytojų rašyta ir apie kitokias ligas. Apie akių ligas

daugiausia rašė P. Avižonis. Pasirodė jo knygelės *Aklumas ir trachoma Lietuvoje* (1913), *Kova su trachoma* (1920), straipsniai „Akių liga „trachoma“ (1905), „Trachoma“ (1909), „Aklumas ir trachoma Lietuvoje“ (1913) (žr. 6 pav.), „Trachomos išsiplatinimas Mažoj ir Didžiojoje Lietuvoje“ (1913). Knygelę *Kaip reikia užlaikyti sveikos ir sergančios akis* (1910) yra išleidęs A. Vileišis, parašęs ir straipsnius „Aklumas, jo priežastis ir perspėjimo priemonės“ (1909), „Kaip reikia užlaikyti sveikos ir sergančios akis“ (1909). Trachomą P. Avižonis (1913: 12) pavadinęs viena iš skaudžiausių mūsų šalį plakančių rykščių rašė:

„Kovoti su žmonių trachoma, reiškia kovoti su žmonių neturtu, skurdu, su jų tamsumu, jų prietarais ir fatalizmu. Bet to dar negana. Reikia rūpintis, kad ieškantiems pagalbos nereikėtų važiuoti keliolikos mylių, kad prityrusių akių gydytojų atsirastų daugiau ir netik didesniuose miestuose. Ir šundaktariai veikiau išnyktų, jei kiekvienas, žadąs apsigyventi Lietuvoje, gydytojas pasistengtų pramokti bent trachomą racijonališkai gydyti“.

Kai kurie gydytojai šią ligą yra vadinę vaizdingais liaudiniais terminais. Pavyzdžiui, St. Matulaitis straipsnyje „Kaip apsieiti sergant akių ligomis“ (1897) vartojo sudėtinį pavadinimą *dykos mėsos*.

M. Piaseckaitės-Šlapelienės knygyno leidinys..

D-ro P. AVIŽONIES

1920
133.

AKLUMAS IR TRACHOMA LIETUVOJE

REFERATAS SKAITYTAS 1912 M. LIETUVIŲ
MOKSLO DR-JOS VISUOTIN. SUSIRINKIME.

ATSPAUZDINTA IŠ «LIETUVIŲ TAUTOS».

VILNIUS _____ 1913 M.
M KUKTOS SPAUSTUVĖ, TOTORIŲ GATVĖ № 20. № 374

A. Vileišio pastebėjimu, „[D]aug yra moterų, kurios pačios pasidaro sau ligą per savo kvailumą, arba per kvailių kaimininkų patarmes“ (1895: 5), todėl jis ir parašė *Patarmes moterims, kurios nori būti sveikos* (1899), ir jos, manytina, buvusios paklausios, nes 1906 m. pasirodė antrasis leidimas. Čia taipgi rasime ne vieną vaizdingą terminą, pvz.: *antdrapanės, baltieji, baltieji žiedai, baltosios, drapanės, raudonieji*.

Rašyta apie virškinimo (vadinto *virinimu, gromuliavimu, malimu*) organų, kuriuos gydytojai yra įvardiję terminais *intaisai valgiui imti, įtaisai valgiui malti, malimo įtaisai, malimo įtaisos, valgio virinamieji organai*, ligas („Kaip gydyti skilvio (pilvo) ir žarnų ligas“, 1896), odos ligas („Galvos piktšasiai arba parkai (Lotyniškai Favus)“, 1910; „Liga rožė (lot. Erysipelas)“, 1910), nervų ir psichikos ligas („Alkogolis ir alkoholizmas“, 1895; „Alkoholizmas ir išsigimimas“, 1908; „Naktinis klyksmas (Lot. pavor nocturnus)“, 1910; „Nuomirulis“, 1910; „Apie neurasteniją“, 1912), vaikų ligas („Apie kirmėles pas vaikus“, 1897; „Sugedimas vidurių pas vaikus“, 1897; „Pavojingiausiaji vaikų liga, viešpataujanti vasaros metą“, 1905; „Kokliušas“, 1915), chirurgines ir traumatologines ligas („Apie ronų (opų) gydymą“, 1895; „Žaizdų užkrėtimas“, 1910; „Kila (hernia)“, 1911) ir kt.

Dar viena skaudi neganda buvo lytinės ligos, tuomet gydytojų taipgi vadintos gana įvairiai – *lyties ligos, lytiškos ligos, veneriškos ligos, veneros ligos*. Knygelių apie šias ligas parašė A. Vileišis (*Apie blogąją ligą arba syfilį (prancus)*, 1904), Pr. Matulaitis (*Lytiškos Ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti*, 1910, 1915), J. Bagdonas (*Kas reikia žinoti apie lyties ligas*, 1920). Kelis straipsnius publikavo K. Grinius („Sifilis ir „606“, 1911; „Triperis“, 1911). Dažniausiai gydytojai rašė apie sifilį. Ši liga turėjo išties daug lietuviškų vardų. Pavyzdžiui, gydytojų vartoti gyvojoje kalboje žinomi sifilio pavadinimai *piktoji liga* (žr. LKŽe), *prasta liga* (piktoji) (Kuprevičius 1897: 10), o kai kurie pavadinimai, kaip antai *bjaurioji liga, bjauri liga, blogoji liga*, galėjo būti pačių gydytojų sukurti. Kartais gydytojai ir patys yra paaiškinę terminų motyvą. Štai kaip J. Bagdonas (1892: 231) yra rašęs apie termino *prancūzligė* radimosi aplinkybes:

„Kada pradėjo sirgti žmonės pikta liga ir iš kur ji išdygo – tikrai nežinia. Kiti mokyti spėja, buk jau Dievo iszrinktiejie, sunus Izraėliaus (žydai), sirgę ta liga ir buk Maižieszius priverstas buvęs iszdūti įstatymus dėl apstabdymo tos ligos. Bet aiskesnes ir tikresnes žinias mokyti atrado rasztūse pabaigos 15 amžiaus, kada

prancužų kariumėnėje, per karę su valakais, baisingai siautė piktoji liga ir nū jos krito daugiaus kareivių, nei kaip nū priesų kardo. Nū prancužų, kaip sako rasztai, liga parėjusi į Valakų žemę, Vokietiją ir į kitas žemes; tokiu budu iszsiplatino po visą svieta.“

Iš didesnės apimties knygų reikėtų paminėti A. Vileišio *Naminį gydytoją* (1908, 1924) (žr. 7 pav.), kuriame, anot gydytojo, trumpai aprašytos prasčiausios ligos ir prasčiausi vaistai kovoje su jomis. Šioje knygoje gana plačiai nupasakotos įvairios žmonių ligos, suklasifikuotos pagal kūno dalis ar organus. Įžangoje A. Vileišis (1908: 3–4) bylojo:

„Šitoj knygutėj aš ir noriu <...> aiškinti neapšviestam žmogui apie gydymą, kas jo supratimui prieinama: apie paprastų ligų apsireiškimus ir apie tās priemones kovoje su jomis, kurių gali griebties kiekvienas, nesant arba prieš atvyksiant daktarui.“

7 pav. A. Vileišio knygos antraštinis puslapis

Aiškindamas ligas, A. Vileišis nurodė jų apsireiškimus (anuo metu šitaip vadinti ligų požymiai), priežastis ir gydymą. Šioje knygoje taip pat rasime LKŽe neužfiksuotų ligų pavadinimų, kad ir *dilginligė* (viena iš karštligių su išbėrimais rūšių) – terminas, paaiškintas paties A. Vileišio (1908: 26):

„Pats jau ligos vardas nurodo į tai, kad išbėrimas prie šitos ligos visiškai panašus į išbėrimą, koksai atsiranda ant odos nuo dilgėlės, ja įsidilginus.“

K. Grinius savo tęstinį *Sveikatoje* spausdintą straipsnį „Žmonių ligos“ 1921 m. išleido atskira knyga, kurioje abėcėliškai aprašė daugiau nei 100 ligų, pateikdamas jų aiškinimus ir neretai lotyniškus atitikmenis bei sinonimus, pvz.: *influenca arba irmedė (kaulaligė, mat kaulus gelia)*, *kraujo užsiteršimas (sepsis)*, *nemiga (agrypnia)*, *puvėtra (phlegmone)*, *nosies sloga (plautis, kataras)*, *raudonukė (rubeola)*, *saldieji niežai (prurigo)*, *šamas arba kerpės (soor)*, *varlakis (užtrina, sausasis vištakis, rus. mozol)*, *vilkas (lupus)*.

1910 m. straipsnyje „Naktinis „žuvų gaudymas“ K. Griniaus vartoti terminai *žuvų gaudymas*, *naktinis žuvų gaudymas*, kuriais jis įvardijo šlapinimąsi lovoje naktį, manytina, paties sukurti, tačiau, kaip liudija LKŽe duomenys, junginiai *žuvį (žuvis) gaudyti* ‘šlapinti į lovą’ (Raudėnai, Šiaulių r.) ir *žuvį (žuvų) pagauti* ‘susišlapinti lovoje’ (Dauksiai, Marijampolės sav. ter.; Surdegis, Anykščių r.) vartojami gyvojoje

kalboje. Gydytojas (1910: 7) apie šią ligą rašė:

„Kaikurie jau paugėję vaikai labai nepadoriai elgiasi: kasnakt arba į kelintą naktį lovoje „žuvis gaudo“ ir atsikelia paryčiu šlapi kai vantos. <...>. Toliau kaikurie daktarai atranda, jog žuvų gaudymas paeina nuo abelno nervų nusilpimo, nuo taip vadinamos isterijos arba, kaip pas mus kalbama, iš priepuolos (priemečio).“

Kelios knygelės buvo skirtos kūdikių priežiūrai. Tai Atgalainio slapyvardžiu pasirašiusio P. Avižonio verstas darbas *Kūdikių žindymas ir penėjimas* (1904) ir J. S. Kukszcio slapyvardžiu pasivadinusio J. Šliūpo *Keli žodžiai apie auginimą* (1886).

Atskirą knygelę apie alkoholio žalą sveikatai *Girtuoklybė – mūsų rykštė* (1907) išleido P. Avižonis.

St. Matulaičio plunksnai priklauso žmogaus anatomijos ir fiziologijos pradžiamokslis *Kaip sutaisytas žmogaus kunas* (1902) (žr. 8 pav.).

Tėvynės Mylėtojų Draugystė. No. 8.

KAIP SUTAISYTAS

ŽMOGAUS KUNAS.

Parašė S. M[atūlaitis]

SU 29 PAVEIKSLĖLIAIS.

PLYMOUTH, PA.
SPAUDA „VIENTIES LIETUVINIŲ“
1901.

Bibl. 4609

Prakalboje gydytojas išsitarė:

„[T]arp mūsų kaimiečių labai mažai yra tokių, kurie turėtų nors šioki – toki supratimą apie sutaisymą žmogaus kūno; daugumas – gi, įsidėję sav į galvą visokias nesumones, tankiai daro patys blėdį, vartodami tokius vaistus ir tokiu budu, kaip jiems rodosi iš klaidingo numanymo apie savo kūną. Tokiems aš parašiau šitą knygutę, idant jie, žinodami sutaisymą savo kūno, žinotų kaip elgtis, sveikam esant ir susirgus“. „Todėl tebuna šitoji knygutė vienu iš tų laiptų, kuriais skaitytojas galėtų greičiaus užkopti į šviesos ir išminties rumą.“

O šiam, gydytojo žodžiais, „šviesos ir išminties rumui“ pasiekti jis pateikė žinių apie kaulus, raumenis, smegenis ir nervus, „pajautimo įtaisyms arba organus“, „intaisyms valgiui malti“, kraują, širdį, kraujagysles, plaučius ir kvėpavimą, „nereikalingų išmetalų šalinimo iš kūno“ organų sistemą, odą beigi „tulas“ minėtų organų ligas.

St. Matulaitis, aiškindamas organų sandarą, stengėsi vartoti paprastam žmogui suprantamus terminus. Pavyzdžiui, arterijas vadino *plastančiomis kraujagyslėmis*, nes, priešingai nei venos, kuriomis tekas tamsiai mėlynas kraujas, šios kraujagyslės, plukdančios šviesiai raudoną kraują, plaka; širdies vožtuvus sulygino su suveriamomis durelėmis ir pavadino *atlapėliais* (terminą *širdies atlapėliai* yra vartojęs K. Grinius, o *dangtį* – A. Vileišis). Vaizdūs gydytojo vartoti eritrocitų ir leukocitų pavadinimai – *raudonieji ritinėliai*, *raudonieji skritulėliai*, *baltieji skritulėliai* (panašius terminus vartojo ir kiti gydytojai: A. Vileišio – *raudonasis kraujo skritulėlis*, *raudonas skritulėlis*, *raudonasis ritinėlis*, *baltas ritinėlis*, *baltas kraujo skritulėlis*, *baltasis kraujo skritulėlis*; J. Bagdono – *raudonas kraujo skritulėlis*, *baltasis kraujo skritulėlis*; K. Griniaus – *raudonasis rutulėlis*, *baltasis kraujo ritulėlis*; o P. Matulaitis terminais *baltiejie kraujo skriduliai*, *baltiejie skriduliai* vadino fagocitus, tai yra tik vieną leukocitų grupę).

Pasakodamas apie leukocitų funkciją St. Matulaitis (1902: 101) pasitelkė personifikaciją:

„Kur tik neprietelius, pavidale bakterijų, bacillų ir kitų ligų sėklų, įsiskverbia į kūną, tuojau šitie baltiejie skritulėliai nelyginant kareiviai, renkasi iš visur neprietelių pasitikti, apstoja jį ir kovoja. Šitos karės galas, kaip kiekvienos karės, priguli nuo stiprumo vienos ar kitos kariaujančios šalies.“

Gydytojai ne tik stengėsi medicinos mokslų nekrimtusiam žmogui paprastai ir suprantamai pateikti žinių apie ligas, bet ir ieškojo lietuviškų jų vardų: difteritą vadino *kriokšle, kriokle, krioklige, kakline, troškuliu, smauguliu*, tymus – *blusinėmis, drognimis*, kokliušą – *didžiuoju kosuliu, kosuliu su giedojimu*, karbunkulą – *mėlynuoju spuogu*, paralyžių – *atėmimu, stabu*, tuberkuliozę – *džiova, sauslige*, kataraktą – *viduriniu valkiumi, paviršutiniu valkiumi*, komplikacijas – *painiavomis*, gonorėją – *varvekliu, puliatekiu*, reumatą – *sausgėla*, cukraligę – *saldžiąja liga*, podagrą – *kraujo atsimaitymu*, anemiją – *nykuliu, mažakrauje, mažakraujybe*, delyrą – *klajojimu, kliedėjimu*, epilepsiją – *nuomiruliu, nuomariu, nuomiriu, nuomara*, padidėjusį apetitą – *vilko alkiu*, isteriją – *blykšle*, dar *priepuola* arba *priemečiu*, nes, anot K. Griniaus (1910: 3), lietuviai šią ligą tokiais vardais daugiausia šaukia.

Daug dėmesio gydytojų buvo skiriama higienos, profilaktikos dalykams ir apsisaugojimo nuo ligų būdams. Štai kaip K. Grinius (1920: 1) apibūdino tuometę sveikatos padėtį Lietuvoje:

„Mus kankina įvairios ligos: džiova, šiltinės, dizenterija, baisus kūdikių mirtingumas. Mes dažnai turime blogų šulinių, blogo vandens, nesveikų butų, neturime gerų pirčių, vonių, nemokame praustis, apsileidę utėlėmis, blakėmis, bambadieriais, musėmis; neišmokome, kaip apsiginti nuo limpamų ligų, mes neturime gero supratimo, kaip priderėtų naudotis geru tyru oru, pagaliau nemokame net sveikai degtinės gerti“.

Taigi gydytojai su dideliu užsidegimu spaudoje skleidė sveikatos mokslo tiesas. Šiame bare daugiausia reiškėsi A. Vileišis, parengęs ir išleidęs šešias knygeles, dauguma jų buvo verstinės arba parengtos pagal kitų autorių darbus: *Ką daryti, kad sveiki butume ir ilgai gyventume* (1895; antrasis šios knygelės leidimas *Kas daryti kad sveiki butume ir ilgai gyventume*, 1905), *Kaip užsilaikyti pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą* (1906), *Rūgštasai pienas prof. Mečnikovo. Įrankis liaudies sveikatos užlaikymui* (1907), *Raupų čiepyjimas. (Šneka su jauna motina)* (1908), *Oras ir klimatas ir jų svarbumas žmogaus sveikatai* (1913).

Savo straipsniuose minėtomis temomis gydytojai aiškino ne tik kūno higienos, bet ir maisto, oro, būsto priežiūros, elgesio viešosiose vietose ir kt. svarbą sveikatai užtikrinti ir ligoms perspėti. Tą byloja tokie jų straipsnių pavadinimai kaip „Kiekvienam reikia rūpintis apie savo sveikata“ (1891), „Apie oro vertybę sveikatai“ (1905), „Ką valgyti žiemą?“ (1905), „Kaip pridera kai-kuriuose

atsitikimuose elgtis, norint apsisaugoti nuo ligų“ (1905), „Kaitros kenksmingumas vasarą“ (1905), „Kas yra higijena?“ (1905), „Vaisių vertenybė iš pusės higienos“ (1905), „Saulės šviesos vertybė sveikatai“ (1905), „Kokios blogos kūrinimo pusės pečiuose?“ (1906), „Nešvarumas ir užsikrėtimas“ (1906), „Skaitymo higijena“ (1906), „Šaltos kojos kaip priežastis įvairių persišaldymų“ (1906), „Dantys ir jų higijena“ (1907), „Apie mokyklų gigijeną“ (1908), „Kam reikalingos pirtys“ (1910), „Keletas žodžių apie dezinfekciją“ (1910), „Kaip reikėtų sveikata sergėt dideliuose žmonių susirinkimuose“ (1911), „Švarumas kaip vaistas perspėti ligas“ (1911), „Apie geriamojo vandens švarumą sodžiuose“ (1912), „Ar galima gerti žalias vanduo?“ (1912), „Užmuštųjų laidojimas“ (1915), „Kaip gyventi, kad sveikam būti“ (1918). M. Kuprevičius straipsnyje „Miškas ir sveikata“ (1896: 156) pabrėžė, koks svarbus sveikatai buvimas miške:

„Geriausiai sveikatai miškas anot nuomonės gydytojų yra pušynas: mat čia apart gryno oro prisideda dar ir kvapas pušių, kvapas smalos, kursai naikina nuodus tulų ligų.“

Paprasti žmonės gydytojų dar buvo mokomi, kaip reikėtų suteikti pirmąją pagalbą nukentėjusiajam, nesant šalia gydytojo, pvz.: „Ką daryti nusideginus“ (1896), „Kaip užlaikyti kraujo bėgimą“ (1895), „Suteikimas žmogui pirmosios pagalbos paprastų smalkčių apniktam“ (1908), „Apalpinimas ir pirmoji pagalba“ (1909), „Trumpi patarimai nelaiminguose atsitikimuose: (kol gydytojas ateis)“ (1914). A. Vileišis šia tema buvo išvertęs ir atskirą knygele *Pirmoji pagalba nelaiminguose atsitikimuose* (1903).

Tad kokia gi XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių gydytojų žmonėms atskleista geros sveikatos paslaptis? Tą paslaptį, atliepdamas ir kitų gydytojų mintis, išryškino K. Grinius (1920: 1):

„[T]ad visas sekretas būti sveikam ir ilgai gyventi pareina nuo oro, dangos (drapanų), buto, krosnies langų ir durų, šulinių; nuo švarumo tos žemės, kur butas stovi; nuo valgių ir gėrymų; nuo valymo išeinamųjų vietų ir mėšlynų; nuo utėlių ir kitų vabzdžių; be to, nuo prideramo darbo ir pasilsio.“

Ir dar pridūrė:

„Norint tai į gyvenimą įvesti, reik atsidėjus tokias mokyklas išeiti: ir valdžiai, ir mokytojams ir kunigijai ir visai medicinai ir apskritai visiems, kam rūpi Lietuvos gerovė ir ateitis.“

Taigi XIX a. pab. – XX a. pr. medicinos mokslo populiarinamieji raštai ne tik mediciniškai prusino žmones, bet ir kėlė jų higienos, sanitarijos kultūrą, prisidėjo keliant krašto sveikatingumo lygį. Ypač žavi tai, kad ano meto gydytojai nebuvo nutolę nuo gyvosios kalbos – gausiai naudojos jos turtais, ieškodami medicinos sąvokoms įvardyti tinkamų terminų, arba patys kūrė naujadarus, pasitelkdami liaudies žodžius. Savo darbuose gydytojai iškėlė į dienos šviesą daug gyvosios kalbos medicinos leksikos, ją įterminindami.

Literatūra ir šaltiniai

Avižonis Petras 1913: *Aklumas ir trachoma Lietuvoje*, Vilnius.

[Bagdonas Juozas] 1892: Prancuzligė arba piktoji liga (lotyniskai – syphilis). J. Slibinas. – *Ukininkas* 6 ir 7, 230–237.

[Draugelis Eliziejus] 1914: *Kolera, maras, šiltinės ir kruvinoji*. Parašė Karo gydytojas E. Draugelis, Vilnius.

[Grinius Kazys] 1895: Pakuršė. Jau nuo Kovo mėnesio praėjusių metų pas mus atsirado rauplės, ir lygšiol dar neapsistoja naikinusius žmones. Kielė. – *Varpas* 2, 3–4.

[Grinius Kazys] 1910: D-ras K. Grinius. Nuomarius (Epilepsia). – *Sveikata* 1, 1–8.

[Grinius Kazys] 1910: K. Gr. Naktinis „žuvų gaudymas“. – *Sveikata* 11, 5–8.

[Grinius Kazys] 1920: Dr. K. Gr. Ko reikia, kad sveiki būtume? – *Sveikata* 1, 1–2.

Grinius Kazys 1922: *Medicinos žinių populiaryzacija ir Lietuvių medicinos knygų sąrašas*, Kaunas.

[Grinius Kazys] 1929: Dr. K. Grinius. Medicinos mokslų laimėjimai per pastaruosius 35 metus Lietuvos Respublikoje. – *Medicina* 11, 1929, 812–820.

[Kuprevičius Mikalojus] 1896: Miškas ir sveikata. M. Sk-ra. – *Ukininkas* 20, 156.

[Kuprevičius Mikalojus] 1897: Lietuviški ligų vardai. M. Sk-ra. – *Varpas* 3, 41–42.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*. – www.lkz.lt

[Matulaitis Stasys] 1902: *Kaip sutaisytas žmogaus kunas*. Parašė S. M., Plymouth, Pa.

Meškauskas Juozas 1987: *Lietuvos medicinos istorija*, Chicago.

Micelmacheris Viktoras 1959: *Sveikatos apsauga Lietuvoje 1918–1919 metais*, Vilnius.

Micelmacheris Viktoras 1967: *Očerki po istoriji mediciny v Litve*, Izdatelstvo „medicina“, Leningradskoje otdelenije.

Miežutavičiūtė Vitalija 2001: *Vilniaus medicinos draugija ir jos kova su infekcinėmis ligomis (1805–1939)*, Vilnius.

Tercijonas Vincas 1927: *Dr. Kazys Grinius gydytojas visuomenininkas*, Kaunas.

[Vileišis Antanas] 1908: *Naminis gydytojas: Trumpas aprašymas prasčiausių ligų ir prasčiausių vaistų kovoje su jomis: / D. 1. Apie žmonių ligas ir jų gydymą*. Sutaisë D-ras A. Vileišis, Seinai.

Iliustracijoms panaudotos nuotraukos iš portalo *ePaveldas.lt*.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.